

BASMUL POPULAR – ÎNTRE CUNOAȘTEREA EPISTEMOLOGICĂ ȘI CEA GNOSEOLOGICĂ

Alexandra GRUIAN

The Folktale – Between the Epistemological and Gnoseological Cognition

The role of myths, as well as the role of tales, is to reiterate events from illo tempore, to win back the primordial time and "the archetypal gesture of the creating god" (Eliade, 1978, p. 31) and therefore, to maintain the world in the moment of the beginning and to promote "repetition compared to change, identity compared to difference."

We have attempted to emphasize the epistemological and gnoseological dimension of tales, since we believe that their role is to ask questions and to stimulate the discovery of answers leading to the knowledge of the world and of the Self. And, as the philosopher Constantin Noica said (1996), "when you ask a question (...) you shed light on things." (p. 13) Therefore, things are brought to light, they acquire the capacity to open up horizons, bring a suspension. Tales raise the question "what is?" the world we live in and "who are we?" in that world. The interrogation "regenerates" reality, doubles it, mirrors it by giving it an inverted image. Everything that surrounds us can be and is brought into question and by this the world can be known, new valences can be discovered and its meaning can be decoded.

The attempt of humans to understand the world "expands the real to the possible, remakes it into possible, sees it in the immanence of its fulfilment as real, and then contemplates it in its accomplished reality." (Noica, 1996, p. 60) But aren't all these "steps" of the perception of the real as many moments in the spiritual evolution of the characters of folk tales? The debut of the initiatory path is an "expansion of the real to the possible", in which everything becomes possible. A new reality, the one beyond the border, has to be built. And the heroes witness its genesis, being an integral part of it, modelling, through their actions, the world which they enter. They are intruders in this new reality, perceived as dangerous especially since their appearance leads to a reconstruction of the world, which acquires new rules and new coordinates. The ending of tales is an image of that universe, which is accomplished just because it becomes a synthesis of the past and future, placed in an eternal present.

The entire world is built from limits and limitations. In order to go beyond them, the heroes of tales have to travel in the infinite space of conscience. Freedom means putting some distance between themselves and the world, the crossing of a border "towards" becoming.

Key-words: epistemological and gnoseological knowledge, fairy-tales, theory of the limit

Pentru realitățile ficționale de nivel mit, coexistă două tipuri de cunoaștere, o cunoaștere epistemologică și una gnoseologică. Prin basm ni se oferă atât o explicație științifică a realității, cât și o imersiune înăuntruul ființei. Mitologia în sine are această dublă

Incursiuni în imaginar

deschidere, iar basmul, ca decupaj dintr-un ansamblu, prelucrare a unui fragment de mit, păstrează caracterul ambivalent. Coexistă în el două realități, realul și imaginarul, deci înțelegerea lui se poate face atât din perspectiva lumii palpabile, cât și din cea a universului intangibil.

Întreaga lume este construită din limite și limitări. Pentru a trece dincolo de ele, eroii basmelor trebuie să călătorească în spațiul infinit al conștiinței. Libertatea înseamnă o distanțare de lume, o trecere a unui hotar „întru” devenire. Călătoriile în alte lumi sunt explorări ale „universului mental”, localizate în „spațiul mental (mine space)”¹ infinit și nu se limitează la cele trei dimensiuni. Acesta este interdependent de lumea exterioară, cea care „n-ar putea exista fără universul mental care o percepe”. Universul obiectiv este, potrivit lui Ioan Petru Culianu, o convenție construită pe baza mecanismele noastre de percepție. De aici și interferența atât de puternică între lumea exterioară și lumea noastră interioară încât „nici nu putem fi siguri unde se termină una și unde începe cealaltă. Înseamnă asta că, în fapt, ele își împart același spațiu?”²

Prin intermediul mitului și, implicit, al basmului încercăm să cunoaștem lumea, să oferim explicații, punându-ne întrebări. Iar, așa cum spunea Constantin Noica, atunci „când pui o întrebare (...) «luminezi» lucrurile.”³ Acestea sunt puse deci în lumină, dobândesc capacitatea de a deschide orizonturi, aduc o *suspendare*. Odată cu interogația „lumea nici nu este, dar nici nu încetează să fie”, „se pune în paranteză «pentru mine»”. Prin basm se ridică întrebarea „ce este?” lumea în care trăim și „cine suntem noi?” în această lume. Interogația „regenerează” realitate, o dublează, o oglindește oferindu-i o imagine răsturnată. Tot ceea ce ne înconjoară poate fi și este pus sub semnul întrebării, iar „interogativitatea aduce o realitate sporită în sânul realității.”⁴ Doar cu ajutorul ei lumea poate fi cunoscută, i se pot descoperi noi valențe și poate fi decodificată.

Gândirea românească asupra lumii se manifestă ca o „investigație prin interogativitate”⁵, explorarea directă a realului conduce la găsirea

¹Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*. Traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu. Prefață și note de Andrei Oișteanu. Cuvânt înainte de Laurance E. Sullivan (în românești de Sorin Antohi), Iași, Editura Polirom, 2007, p. 41.

²*Ibidem*, pp. 42-43.

³Constantin Noica, *Sentimentul românesc al fînteii*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 13.

⁴*Ibidem*, p. 22.

⁵*Ibidem*, p. 25.

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

găsirea unor noi semnificații ale acestuia. Pentru Constantin Noica, verbului „a fi” este cel care oferă cheia pentru descifrarea felului în care este percepută lumea. Poate de aceea toate basmele încep cu acest verb. „A fost odată ca niciodată” ar corespunde formulei „absolutizării în real”¹, „a fost să fie” (odată ca niciodată), care traduce experiența rațională a ființei asupra lumii în care se caută justificări.

Ființa este în egală măsură esență și existență, iar în spiritualitatea românească, „întreg tabloul ființei se lasă desfășurat sub semnul «ce nu este încă», dimpreună cu «ce nu mai este»”². Astfel e definită esența devenirii și a prezentului etern, suspendat între trecut și viitor. Omul e o sinteză între ființă și lume, conștient de propriile sale limite și de limita „a ceea ce este pe lume”. În încercarea lui de a le înțelege „lărgește realul spre eventual, îl reface ca posibil, îl vede în imanența împlinirii lui ca real și îl contemplă apoi în realitatea lui săvârșită.”³ Dar toate aceste „trepte” ale percepției asupra realului nu sunt oare tot atâtea momente în evoluția spirituală a personajelor basmelor populare? Debutul drumului inițiativ este o „lărgire a realului spre eventual”, în care totul devine posibil. O nouă realitate, cea de dincolo de hotar, trebuie construită. Iar eroii asistă la geneza ei, fiind parte integrantă din aceasta, modelând, prin acțiunea lor, lumea în care ajung. Sunt intruși în această nouă realitate, percepuți ca periculoși tocmai pentru că apariția lor duce la o reconstrucție a lumii, care capătă noi reguli și noi coordonate. Finalul basmelor este o imagine a acestui univers desăvârșit tocmai pentru că devine o sinteză a trecutului și viitorului, plasat într-un prezent etern.

Atingerea perfecțiunii trebuie să fie precedată de o imersiune în dezordinea originară, în Haosul precosmogonic în care se afla toate cele ce nu sunt încă pregătite să se nască. Universul construit, sustras Haosului, este doar o fărâamă care tinde mereu spre forma inițială. Intruziunile Haosului în spațiul cosmicizat sunt numeroase. Fiii de împărați neputincioși, sau prințesele care-și încalcă promisiunile făcute tatălui sunt efemere întrupări ale haoticului într-un spațiu al ordinii. Acesta, mai vast și mai complex decât universul construit, cuprinde premateria și protomateria din care se va crea universul, apele primordiale și întunericul care a precedat lumina creatoare de lume.

¹*Ibidem*, p. 27.

²*Ibidem*, p. 51.

³*Ibidem*, p. 60.

Incursiuni în imaginar

Cu Haosul coexistă fapăturile antagonice, extracosmice, Fârtatul și Nefârtatul. Ele aduc o primă ordine în Haos și, prin natura lor excepțională, îl transcend, așa cum se vor ridica mai apoi deasupra propriei lor creații, Cosmosul. Din „magma primogenică a Hoasului”¹ se construiește Cosmosul, cel care se va menține ca o enclavă în interiorul Haosului. Basmul reflectă această percepție asupra lumii. Cetatea sau satul sunt întotdeauna înconjurată de spații neumblate, de **pustiul** premateriei, de **pădurea** de netrecut sau de **poduri** peste **ape**. Acestea delimitează spațiul construit de o altă lume spre care eroii tind pentru a o cuceri. În fapt acțiunile lor pot fi traduse prin dorința de extindere a Cosmosului în interiorul Haosului. Locul creatorilor originari este luat de „eroii civilizatori”. Asemeni fraților cosmocratori, personajele basmelor pornesc de la un centru al lumii cunoscute, de la *axis mundi*, și descoperă treptat secretele lumii necosmicizate în care pătrund. Odată cu descifrarea acestui spațiu găsesc explicații pentru propriul lor univers.

Accidentalul, neprevăzutul, greșelile și frica fac parte din scenariul acestei descoperiri. Lumea este recreată și astfel devine comprehensibilă pentru ei. Este cunoscută prin experimentare, prin pătrunderea în Haos. În perspectiva românească, ființa „se ivește din haos și se opune acestuia.”² Se poate spune deci că „la început a fost Haosul”, sinonim cu singularitatea³ Big Bang-ului creator de Univers. Acest punct din care a început totul, infinit ca densitate și infinitezimal ca volum, este căutat de personajele basmelor, care încearcă să găsească o explicație a lumii așa cum este ea și a tot ceea ce există în lume.

Acesta este universul dinafara oecumeniei, perceput ca fiind al dezordinii deoarece nu este înțeles, al timpului deformat (în care un an ține trei zile), al spațiului amenințător și al personajelor care

¹Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Republicii Socialiste România, 1987, p. 220.

²Constantin Noica, *Op. cit.*, p. 62.

³ „A point of infinite density and infinitesimal volume, at which space and time become infinitely distorted according to the theory of General Relativity. According to the big bang theory, a gravitational singularity existed at the beginning of the universe. Singularities are also believed to exist at the center of black holes.” (Punct cu densitate infinită și volum infinitezimal, în care timpul și spațiul devin infinit deformat, potrivit Teoriei Generale a Relativității. Potrivit Teoriei Big Bang-ului, o singularitate gravitațională a existat la începutul universului. Se crede, de asemenea, că există singularități în centrul găurilor negre.) <http://science.yourdictionary.com/singularity>

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narative

așteaptă încă intervenția divină pentru a fi desăvârșite. Lumea de dincolo în mitologia română este o imersiune în precosmogonic, urmată de o integrare în paradisiac. Descinderile prin prăpastie, podea, fântână sau mormânt preced ascensiunile pe arbori, munți sau scări în împărăția de dincolo de nori. Astfel se realizează cunoașterea lumii și pregătirea tinerilor pentru asumarea sarcinii de a conduce țărâmul de la „mijloc de bine și de rău”.

Suntem călători între lumi datorită unei căutări sau unei chemări, iar „pentru fiecare dintre noi, nu numai lumea exterioară, dar și cea interioară arată în mod diferit.”¹ Unde credem că este localizat ținutul de dincolo ține de o „transmitere cognitivă”, istorică, înțelesă ca „o regândire activă a tradiției, bazată pe un simplu set de reguli” dependente de comunitate și de viziunea șamanică. Faptul că, inconștient, fiecare individ gândește în cadrul unei tradiții, și este „gândit” de către ea, explică supraviețuirea credințelor. Acestea ne dau certitudinea că „orice este gândit este experimentat și că orice este experimentat are un efect asupra a ceea ce este gândit.”²

Călătoriile pe alte țărâmuri sunt forme de legătură a lumii de dincolo și a credințelor legate de ea. Trecerea hotarului și revenirea în spațiul familiar sunt cea mai bună dovadă a existenței unei alte dimensiuni.

Voiajurile extraordinare sunt, asemenea mitului sau basmului, mijloace prin care individul își organizează viața interioară inconștientă. „Locurile ciudate, ființele stranii, probele înspăimântătoare la care sunt supuși eroii călători activează și structurează formațiunile inconștiente într-un adevărat traseu de autocunoaștere. Călătoria inițiatică este corelativul obiectiv al explorării interioare.”³ Drumul personajelor basmelor poate fi perceput ca o metodă prin care sunt exorcizate anxietățile și coșmarurile, monștrii întâlniți fiind personificări ale acestor neliniști. Probele ciclului de inițiere sunt un model al cunoașterii prin experimentare, similar experiențelor șamanice „în afara corpului”, acele întoarceri la 180 de grade care permit contemplarea propriului interior, a Sinelui.

„Drumul spre centru” îi poartă într-un spațiu spectral, al *intermundi*-ilor, ce se sustrage atât realității interioare, cât și celei exterioare. De aici eroii pornesc în călătoria de cunoaștere care

¹Ioan Petru Culianu, *Op. cit.*, p. 44.

²*Ibidem*, pp. 49-50.

³Corin Braga, *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 73.

Incursiuni în imaginar

incluse o coborâre în „chaotic preontological reality”¹. „La început (subl. aut. – n.n.), atât în plan cosmic cât și în plan antropologic, exista o plenitudine care conținea toate virtualitățile”², haosul, unde contrariile sunt abolite, realitatea este „androgină”, totalizatoare. Creația înseamnă scindare, ruperea „oului cosmogonic”, a *unității-totalității*.³ Ea aduce constrângeri, frustrări, dar și cunoaștere din care derivă o atitudine, aceea a ordinii în conformitate cu existențialul.

Prin fapte și acțiuni, adică prin „manifestare”, prin „tensiunea dintre contrarii” existăm în Cosmos și ajungem la cunoașterea lumii și a Sinelui. Basmele sunt expresia efortului către ordine, pe care eroii tind să o impună lumii, izomorf instaurării unui centru și a unor hotare. Dincolo de limitele create se află *celălalt*, străinul, perceput ca un potențial pericol. Iar cea care îi dă dreptul la judecăți de valoare este cunoașterea, fie că e vorba de cea epistemologică sau gnoseologică. Încălcarea interdicției de a gusta din Pomul cunoașterii îl legitimează pe cel ce s-a declarat înăuntrul *oecumeniei* să încerce să cucerească ceea ce este dincolo de margini, în credința că actul său este unul civilizator. *Celălalt*, care vine de dincolo de hotarele stabilite, de pe tărâmul celălalt, este anihilat, deși „Crearea unei imagini a celuilalt implică o dedublare a sinelui și o proiecție a părții repudiate în figura celui din față.”⁴ În aceasta rezidă dorința eroilor din basme de a ucide zmeii, întrupări fantasmatică ale haosului care vor, la rândul lor, să își câștige dreptul la viață.

Eforturile pentru cunoașterea eului interior stau sub semnul prepoziției „întru”. Conștiința caută ordinea, deși aceasta o limitează, dar își dorește și libertatea. Prinsă între dorința de ordine și cea de eliberare de constrângeri, trebuie să se întoarcă la singurul punct ferm care i-a mai rămas, la sine. De aceea „toată cunoașterea filosofică începe cu ființa umană, chiar dacă nu e de la ea.”⁵ Descoperirea sinelui, pentru eroii basmelor, este guvernată de conștiința faptului că existența lor este „îngrădită”, folosind expresia lui Noica. Iar basmul exprimă dorința lor de a fi „întru” ceva, parte a

¹ Slavoj Žižek, *Ontological Incompleteness in Painting, Literature and Quantum Theory*, EGS, 2012, www.youtube.com.

² Mircea Eliade, *Mefistofel și androginul*. Traducere de Alexandra Cuniță, București, Editura Humanitas, 1995, p. 108.

³ *Ibidem*.

⁴ Corin Braga, *Op. cit.*, p. 75.

⁵ Constantin Noica, *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, București, Editura Univers, 1984, p. 38.

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

„prepoziției împlinirii”¹, desprinși de stagnare. „Viața începe cu a fi întru”², dar nu putem fi *întru* decât după conștientizarea propriilor noastre limite. Fără conștiința existenței a *ceva* dincolo de hotare, nu ne putem manifesta dorința de a trece pragurile. Personajele basmelor iau act de lumea de dincolo și abia apoi pornesc *întru* *devenire*. Dacă în haos „nimic nu este nici *pe*, nici *în*, nici *sub*, nici *cu*, nici *fără*”, „la fiecare început al lucrurilor (...) lucrează *întru*” (sublinierile aut. – n.n.)³.

Fiecare basm este afirmarea unei individualități, o călătorie ce pornește din sine spre lume și încearcă să găsească un sens sinelui și lumii. Și acest lucru nu se poate realiza decât printr-o desprindere, printr-o suspendare, o ieșire din condiția și siguranța dată de faptul de a aparține undeva, „de a fi *în* *ceva*”, cum spune Noica.

Discursul ontologic, în conștiința românească, face diferența între „a fi *în*” și „a fi *întru*” *ceva*. Individualul trebuie să se rupă de „a fi *în*” pentru a putea atinge starea de „a fi *întru*”, adică *devenirea*. Să te complaci *în* situația ta existențială e sinonim cu stagnarea și este modul de existență al tuturor fiilor și fiicelor de împărați care nu reușesc să treacă pragul împărăției tatălui. Ei nu-și doresc suspendarea ființei, tensiunea segregării și pericolul anihilării. Acestea sunt etapele care îi conduc pe cei ce au curajul de a-și contempla propriul interior și, prin intermediul acestuia, întreaga lume, de aici și de dincolo de hotare.

Bibliografie:

- BRAGA, Corin, *De la arbetip la anarbetip*, Iași, Editura Polirom, 2006
CULIANU, Ioan Petru, *Călătorii în lumea de dincolo*, traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, cu prefață și note de Andrei Oișteanu și un cuvânt înainte de Laurance E. Sullivan (în românești de Sorin Antohi), Iași, Editura Polirom, 2007
MIRCEA, Mircea, *Mefistofel și androginul*, traducere de Alexandra Cuniță, București, Editura Humanitas, 1995
NOICA Constantin, *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, București, Editura Univers, 1984
NOICA, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Editura Humanitas, 1996
VULCĂNESCU, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Republicii Socialiste România, 1987

Sitografie:

¹ Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, p. 159.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 160.

Incursiuni în imaginar

ŽIŽEK, Slavoj, *Ontological Incompleteness in Painting, Literature and Quantum Theory*, EGS, 2012, www.youtube.com.
<http://science.yourdictionary.com/singularity>

~~~~~
Alexandra GRUIAN: Doctor în Filologie. Membră a Centrului de Cercetare a Imaginarului „Speculum”, Alba Iulia; Membră a Asociației Române pentru Studii Baltice și Nordice din cadrul Universității „Valahia” din Târgoviște. Colaborări la revistele: „Caietele Echinox”, „Annales Universitatis Apulensis”, „Studii și comunicări de etnologie”, „Cibinium”.

